

Enyego d'Àvalos (c. 1414-1484), el príncep de Viana i la *nova translatio* de
l' *Ètica nicomaquea* d'Aristòtil
Enyego d'Àvalos (c. 1414-1484), el príncipe de Viana y la nueva *translatio* de la
Ètica nicomáquea de Aristóteles
Enyego d'Àvalos (c. 1414-1484), o Príncipe de Viana e a nova *translatio* da
Ètica a Nicômaco de Aristóteles
Enyego d'Àvalos (c. 1414-1484), the Prince of Viana and the new *translatio* of
Aristotle's *Nicomachean Ethics*

Salvador CUENCA ALMENAR¹

Abstract: We will present the relationship between the manuscript British Library, Harley 3305, owned by Enyego D'Àvalos, and the Spanish translation of Aristotle's *Nicomachean Ethics* by Charles from Aragon, Prince of Viana, during his stay at the Neapolitan court of Alfons *el Magnànim* between 1457 and 1458. The study of the *critical loci* of Bruni's *nova translatio* copied in the Harley manuscript 3305 will lead us to rule out the possibility that it is the Latin model of the version written by the Prince of Viana.

Keywords: Enyego D'Àvalos – Charles of Aragon – Leonardo Bruni – Aristotle – *Nicomachean Ethics*.

Resumen: Presentaremos las relaciones entre el *manuscrito Harley 3305* de la British Library, propiedad de Enyego d'Àvalos, y la traducción castellana de la *Ètica nicomáquea* de Aristóteles realizada por Carlos de Aragón, príncipe de Viana, durante su estancia en la corte napolitana de Alfonso *el Magnánimo* entre los años 1457 y 1458. El estudio de los *loci critici* de la nueva *translatio* de Bruni copiada en el manuscrito Harley 3305 nos hará descartar la posibilidad de que sea el modelo latino de la versión remansada por el príncipe de Viana.

Palabras-clave: Enyego d'Àvalos – Carlos de Aragón – Leonardo Bruni – Aristóteles – *Ètica nicomáquea*.

ENVIADO: 18.04.2022
ACEPTADO: 19.05.2023

Presentació

¹ *Investigador independent. Orçid. E-mail: salvador.cuenca@uv.es.*

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

L'objectiu d'aquest article és estudiar les relacions entre el manuscrit Harley 3305 de la British Library (Lo1) i la traducció castellana de l'*Ètica nicomaquea* d'Aristòtil realitzada per Carles d'Aragó, príncep de Viana (PdV), durant la seua estada a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim entre els anys 1457 i 1458.² El còdex Lo1 conté un testimoni de la *nova translatio* de la *Nicomaquea* elaborada per Leonardo Bruni entre els anys 1416 i 1417, testimoni on figuren les armes heràldiques d'Enyego d'Àvalos en els folis 2r, 5v 70v i 80r.

El gran camarlenc del Magnànim rebé el regal d'aquest còdex de mans de Jacobo d'Abiate, metge del duc de Milà i pare del bibliotecari homònim del marquès de Montferrat.³ El manuscrit palesa un caràcter híbrid, ja que combina la lletra rodona d'estil humanista amb les caplletres de cada capítol de regust gòtic. Una combinació que no té res de singular, ja que la barreja entre gòtic i renaixement és comuna als àmbits aristocràtics del *Quattrocento* italià, com també manifesta el manuscrit de la traducció de Carles d'Aragó copiat per Altadell per al Magnànim.⁴ La simbiosi entre gòtic i renaixement ultrapassa la confecció manuscrita i també s'estén a l'art de Pisanello o de Botticelli, entre altres noms insignes.⁵

Abel Soler, en el seu volum titànic sobre *Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí*, havia indicat que el manuscrit Harley 3305 «es tracta possiblement de l'exemplar usat pel príncep de Viana a Nàpols per a traduir al castellà l'*Ètica nicomaquea*, si atenem a l'amistat, intercanvi de llibres i correspondència epistolar que mantingué amb Enyego d'Àvalos».⁶ Soler, així

² HEUSCH, C. «La morale du Prince Charles de Viana». In: *Atalaya*, 4, 1996, pp. 93-226; FERNÁNDEZ, J. «Carlos de Aragón, Príncipe de Viana y su traducción de la *Ética Nicomaquea*». In: *Alazet. Revista de Filología*, 14, 2002, pp. 223-232.

³ SOLER, A. *Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. I. València/Barcelona: Institució Alfons el Magnànim/Institut d'Estudis Catalans/Universitat de València, 2017a, p. 1149.

⁴ ARENAS, F. «Hacia el margen ético: Gabriel Altadell y un manuscrito ¿medieval? británico de la *Ética Nicomáquea* de Aristóteles». In: *Estudios clásicos*, 121, 2002, pp. 73-86.

⁵ SOLER, A. *Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. I, *op. cit.*, p. 158.

⁶ SOLER, A. *Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. I, *op. cit.*, pp. 966-967.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

mateix, havia estretit els lligams intel·lectuals entre el camarlenc i el príncep a partir del fet de compartir fins i tot preceptor de studia humanitatis: Angelo Decembrio. El fill petit d'Uberto Decembrio treballà de conseller cultural i bibliotecari per a d'Àvalos des del 1447 fins el 1458, quan el príncep de Viana se l'endugué primer a Sicília i després a Barcelona.⁷

Amb aquest breu estudi volem contribuir al coneixement dels còdexs que il·lustren els intercanvis entre els homes de “reverenda lletradura” de la cort napolitana dels reis d'Aragó i que, per extensió, expliquen la difusió de l'humanisme per ambdues ribes de la Mediterrània. Reconeixem, així mateix, que aquesta mínima contribució és un pas endavant en el camí de l'edició conjunta de les traduccions de Leonardo Bruni i de Carles d'Aragó, en la qual treballem lentament amb Montserrat Jiménez i Francisco Arenas. Sense ells la redacció d'article haguera sigut impossible.

I. Llistat de *loci critici*

Oferim sense més dilacions un llistat de nou *loci critici*, a partir dels quals podrem inferir la conclusió que Lo1 no és el còdex llatí que serví de model a Carles d'Aragó per a realitzar la seua traducció. En primer lloc transcrivim el fragment segons Lo1 i consignem les variants d'altres testimonis de la *nova translatio*, variants col·locacionades i compartides generosament per la professora Montserrat Jiménez. Després contrastem la lliçó de Lo1 amb la traducció de Carles d'Aragó, príncep de Viana (PdV), i en comentem les semblances i les diferències remarcades en negreta. Afegim, per últim, que ordenem els *loci* d'acord amb la numeració dels folis d'una mà moderna en l'extrem superior dret dels folis de Lo1 i d'acord amb la referència canònica a les pàgines de l'edició d'Immanuel Bekker apuntades entre parèntesi.

Pel que fa al text grec, les citacions de *l'Ètica nicomaquea* segueixen l'edició oxoniense d'Ingram.⁸ Cal advertir que, malgrat la vasta difusió de la *nova translatio* amb més de dos-

⁷ SOLER, A. *Les fonts literàries de la novel·la. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. II. València/Barcelona: Institució Alfons el Magnànim/Institut d'Estudis Catalans/Universitat de València, 2017b, p. 621.

⁸ ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics* (ed.: J. Bywater). Oxford: Clarendon Press, 1894.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

cents còdexs coneguts, els errors significatius per a establir-ne la filiació són relativament escassos.⁹

Per a referir-nos als manuscrits de la *nova translatio* emprarem les següents sigles:

- F:** Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 79,7 (ca. 1418-1420; scr. Giovanni Aretino)
- L2:** Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 79,11 (a. 1423, scr. Giovanni Aretino) **L3:** Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 79,10 (a. 1427, poss. Poggio Bracciolini)
- L8:** Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 89 sup. 52 (non ante 1430, poss. Bernardo Puccini)
- Lo1:** London, British Library, Harley 3305 (poss. Enyego d'Àvalos) **M:** Monreale, Biblioteca Comunale, XXV F 10 (ca. 1417-1419)
- Mi1:** Milano, Veneranda Biblioteca Ambrosiana, R 79 (a.1425)
- Ma7:** Madrid, Biblioteca Nacional, 3426
- Ma8:** Madrid, Biblioteca Nacional, 6565
- N:** Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. soppr. C7, 2677 (non ante a. 1438)
- R:** Firenze, Biblioteca Riccardiana, Ricc. 114 (ca. 1419-1425)
- V:** Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 2997 (a. 1429, scr. Arcangelus Trabaria).

I.1. Lo1, f. 6r (1094a21): *Nam sic in infinitum esset progressus, vanaque et stulta resultaret cupiditas*

in *om.* Mi1 R | in infinitum F L8 Lo1 M N V : infinitus R

PdV: *Ca assí **infinito** sería el **processo** e vana e loca sería nuestra cubdicia.*

La traducció de Carles d'Aragó s'aparta de Lo1 per a apropar-se al text de la translació bruniana preservada als manuscrits Mi1 i R, que omet la preposició *in* en el sintagma *in infinitum*. A més, cal indicar que la preferència del príncep pel substantiu *processo* en

⁹ JIMÉNEZ, M. «Algunas notas críticas para la edición de la versión latina de la Ética aristotélica de Leonardo Bruni y la versión castellana de Carlos de Aragón». In: *Estudios clásicos*, 151, 2017, p. 170.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

comptes de *progresso* l'aproxima a la tradició medieval de la *vetus translatio*, que traduïa el verb grec προῖσι per *procedit*.

És a dir, el príncep conserva l'estructura sintàctica de l'humanista Bruni en utilitzar un substantiu en lloc del verb del text aristotèlic, però retorna a l'opció lèxica dels traductors medievals i de la *Sententia libri ethicorum*, comentari de Tomàs d'Aquino, amb el terme *processo*.

I.2.Lo1, f. 8r (1096a1-2): *Eum vero qui ita vivat nemo beatum dicet nisi positionem custodiens*

enim F M N V : eum L2 L8 Lo1 Mi1 R

PdV: *Verdaderamente a aquel que ansí biva ninguno le dirá ser bienaventurado, salvo deffendedor pertinace de su opinión.*

En aquest passatge PdV segueix Lo1 i no comet l'error conjuntiu de F, M, N i V de llegir *enim*. En efecte, la traducció de l'acusatiu grec τὸν per *eum* és la correcta, tal com porten L2, Mi1, R y Lo1 i tal com podem comprovar si acudim al text aristotèlic, citat segons l'edició de Bywater: τὸν δ' οὕτω ζῶντα οὐδεὶς ἂν εὐδαιμονισεῖεν, εἰ μὴ θέσιν διαφυλάττων.¹⁰

Nogensmenys, el fet que Mi1, entre altres manuscrits, compartisca la lliçó *eum* indica que no és necessari que PdV tinguera Lo1 de model llatí. Afegim, per a concloure aquest segon punt, que la lliçó *eum* de L8 podria malinterpretar-se com un *cum*, si la llegim precipitadament.

¹⁰ ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics* (ed.: J. Bywater). Oxford: Clarendon Press, 1894, 1096a.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

I.3. Lo1, f. 9v (1097a16): *Videtur enim aliud in alia mensa atque arte existere siquidem aliud in medicina, aliud in re militari, aliud item in aliis mensa F L2 L8 Lo1 M Mi1 N R V: actione post corr. supra lineam L8*

PdV: *Ca véesse ser otra cosa en otra **operación** e arte, assí como una cosa en la medicina, e otra en la cavallería, e otra cosa en las otras artes.* En aquest fragment PdV se separa de l'error comés per Lo1 i per molts testimonis de la *nova translatio*, excepció feta de L8 que corregeix el mot *mensa* i que trasllada el datiu grec *πράξει* per *actione* en l'interlineat superior. PdV sembla corregir el text de Bruni, de nou, d'acord amb la tradició medieval de la *vetus translatio*, ja que Grosseteste i la revisió de Moerbecke, a partir de qual basteix el comentari l'Aquinat, tradueixen *πράξει* per *operatione*.

El mateix Carles d'Aragó reconeix al seu proemi que complementa la traducció del text aristotèlic amb la sentència del doctor angèlic.¹¹ En aquest pas, en trobem un exemple de complementació, ja que Tomàs el comenta a la *Sententia libri Ethicorum* de la següent manera: *considerandum est quod in diversis operationibus et artibus videtur aliud et aliud esse bonum intentum. Sicut in medicinali arte bonum intentum est sanitas, et in militari victoria et in aliis artibus aliquod aliud bonum.*¹² Nogensmenys, la frase aristotèlica indica la diversitat de bens, entesos com a fins diversos respecte a cada acció i tècnica diferent: *φαίνεται μὲν γὰρ ἄλλο ἐν ἄλλῃ πράξει καὶ τέχνῃ.*

Remarquem el sintagma "a cada acció". Per tant, la traducció de *πράξει* per *actione* en l'interlineat superior de L8 seria àdhuc millor que l'opció d'*operatione* de Grosseteste i *operación* de PdV, ja que preserva la distinció aristotèlica entre *praxis*, entesa com a acció puntual, i *enérgeia*, com a operació o activitat continuada, distinció filosòfica grega ja difuminada en llatí, com veurem en el punt següent.

¹¹ HEUSCH, C. «La morale du Prince Charles de Viana». In: *Atalaya*, 4, 1996, p. 104; CABRÉ, M. «Como por los márgenes del libro verá vuestra alteza: la presencia del entorno alfonsí en la traducción de la *Ética* de Carlos de Viana». In: *Actas del VIII Congreso Internacional de la AHLM*, Santander, Consejería de Cultura-AHLM, 1999, p. 421.

¹² TOMÁS DE AQUINO. *Sententia Libri Ethicorum* (ed.: R. A. Gauthier). Roma: Iussu Leonis XII P.M. edita, Romae ad Sanctae Sabinae, 1969, p. 31.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

I.4. Lo1, f. 10v (1098a6): *Cum vero et hec dupliciter, dicatur ponenda est illa que secundum actionem dicitur*

actionem F L2 L8 Lo1 M Mi1 N R V : rationem *in marg.* altera manus Mi1 Ma7

PdV: *Mas como esta razón se diga en dos maneras, es de anteponer aquella que se dice segunt la razón.* Aquest pas pot revelar la proximitat de PdV a l'anotació marginal de Mi1; tanmateix la triple aparició del mot *razón* en les dues frases precedents pot també dur-nos a pensar que es tracta d'un error poligenètic. De fet, aquest mateix error es pot també percebre en la revisió de la *vetus translatio* realitzada per Moerbecke i emprada per Tomàs per a bastir la *Sententia libri ethicorum*.

Per tant, podem conjecturar que l'ús del mot *razón* de PdV és conseqüència de consultar el comentari tomasià o algun còdex ja contaminat de la *vetus translatio* que circulara pel *mezzogiorno* italià, com el *Neapolitanus, bibl. nat. VIII.G.4*. Per a reblar el clau del punt anterior, constatem que Brunì tradueix el sintagma grec κατ' ἐνέργειαν per *secundum actionem*, deixant fora de joc la distinció aristotèlica entre ἐνέργεια i προῶξις una altra volta.

I.5. Lo1, f. 15v (1102b1-2): *Nam talem animi potentiam in cunctis que nutriuntur quis reponat, et in fetibus hanc ipsam quoque in perfectis*

in perfectis F L8 Lo1 M Mi1 V : imperfectis L2 N R Mi6 Mi8 Ma8

PdV: *Ca tal potencia del ánima en todas aquellas cosas que se nudrecen se deve poner e abún en los fructos imperfectos.*

PdV s'allunya dels manuscrits de la *nova translatio* al traduir *in fetibus* per *en los fructos*. Hem col·lacionat una única lliçó d'un sol testimoni que podria induir a l'error, a saber, la lliçó *ffectibus* de Ma8, f. 22v: *in ffectibus hanc ipsam quoque imperfectis*. Podem conjecturar que les grafies de *ffectibus* es podrien entendre com *fructibus* i possibilitar-ne la traducció per *frutos*. Aquest error es complementa amb un altre en la mateixa frase, a saber, l'error d'unir els mots *in perfectis*, versió correcta del grec ἐν τοῖς τελείοις, per a llegir *imperfectis*, lectura que explicaria la traducció per *imperfectos* de PdV.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
 ISSN 1676-5818

La unió dels mots *in perfectis* també pot provenir d'algun còdex milanès com Mi6 o Mi8. En definitiva, l'error de PdV no pot procedir de Lo1, que separa bé els mots *in perfectis* i copia clarament *in fetibus*.

I.6. Lo1, f. 23r (1108b11): *Sed cum tres dispositiones, due quidem vitiorum in excessu et defectu, una virtutis que mediocritas est, omnes ad invicem quodammodo opponuntur*

cum tres Lo1 : cum tres **sint** F L2 L8 M Mi1 N R V

PdV: *Mas como sean tres las disposiciones, las dos en el exceso y defecto de los vicios y una de la virtud que es el medio, todas entre sí algunamente se oponen.* Encara que les omissions no tinguen valor ecdòtic, n'apuntem una per a indicar la possibilitat que PdV no tenia al davant Lo1, sinó un manuscrit que llegia la frase completa amb el verb en subjuntiu: *sint > sean.*

Un problema associat és la traducció al llatí de l'estructura grega del genitiu absolut τριῶν δὴ διαθέσεων οὐσῶν, ja que la *vetus translatio* la tradueix paraula per paraula, a saber, *tribus autem dispositionibus existentibus*, mentre que Bruni sol preferir traslladar el participi de present grec per formes personals, com ara *sint*; però això són figures d'un altre paner i poc té a veure amb la versió de Carles d'Aragó.

I.7. Lo1, f. 24r (1109b7-8): *In omnibus maxime cavendum est a voluptate, non enim interrupti de illa iudicamus*

interrupti F Lo1 M V : incorrupti L2 L8 Ma1 Ma8 Mi1 Mi6 N R

PdV: *En todas las cosas es maiormente de goardarnos del plazer, ca non seyendo corruptos d'él juzdamos.* PdV s'aproxima de nou a la lectura *incorrupti* dels manuscrits milanesos de la família de Mi1 i s'allunya de la variant de Lo1. Tot i això, PdV comet l'error de traduir *incorrupti* per *corruptos* en comptes de per *incorruptos*. La doble negació dificulta la comprensió d'aquest passatge, ja que el significat del sintagm “no imparcials” –οὐ ἄδειαστοι en el text aristotèlic– s'allunya de l'opció de PdV *non corruptos*, perquè suggereix que podem impermeabilitzar els nostres judicis de la influència del plaer.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

Aristòtil, en canvi, intuïa la dificultat de deslliurar els judicis del principi del plaer. Jutgem ($\kappa\rho\acute{\iota}\nu\omicron\mu\epsilon\nu > iudicamus$), però jutgem amarats ($\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha\sigma\tau\omicron\iota > non incorrupti$ segons Bruni, però *accipientes* segons Grosseteste) del que causa plaer ($\tau\eta\grave{\nu}\ \eta\delta\omicron\nu\eta\grave{\nu} > a voluptate$). Per això, cal estar a la defensiva ($\varphi\upsilon\lambda\alpha\kappa\tau\acute{\epsilon}\omicron\nu > cavendum est$).

Després de les aportacions de la psicoanàlisi, la defensa dels judicis de l'*ego* esdevindrà més complicada encara pel tribut que hem de pagar, en cada frase que formulem o en cada instant que ens jutgem, a l'*id*, al principi del plaer. Més encara: s'hi podrà experimentar satisfacció en la desgràcia i no hi haurà defensa que valga.

I.8. Lo1, f. 34v (1117a19-21): *Nam prevista quidem ratione et cogitatione subire quis potest, repentina vero ut habitus est ita proferuntur proferuntur* M Lo1 R V : *perferuntur* F *post correctionem* L8 M1 N

PdV: *Ca las cosas previstas por razón y pensamiento las puede alguno sostener, mas las cosas súbitas, segund que es el hábito, assí se sostienen*. En aquest pas, la *lectio difficilior* del text de Bruni és *proferuntur*, cosa per la qual ens inclinem a pensar que la *lectio optima* és la de Lo1. Nogensmenys, ambdós verbs, *profero* i *perfero*, se solen confondre habitualment amb *praefero* als còdexs medievals, segons el *Thesaurus Linguae Latinae*, i *praefero* concordaria amb el verb *praeligo* de la *vetus translatio*. Siga com siga, PdV torna a separar-se tant de Lo1 com de la resta de testimonis de la *nova translatio* en la traducció de *proferuntur* o de *perferuntur*, ja que ho trasllada amb el verb *sostienen* per influència de l'infinitiu anterior *sostener*, que traduïa *subire*.

A més, cal remarcar que PdV torna a coincidir amb la *Sententia libri ethicorum* de l'Aquinat per a traduir el verb *subire*, perquè Tomàs en consonància amb la *vetus translatio* emprà el verb *sustinere* per a traslladar l'infinitiu $\upsilon\pi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\nu$. El resultat de tot plegat és la difuminació del significat d'un verb fonamental en l'ètica aristotèlica com $\pi\rho\omicron\alpha\iota\rho\acute{\epsilon}\omega$ (elegir o preferir), del qual es deriven el substantiu $\pi\rho\omicron\alpha\iota\rho\epsilon\iota\varsigma$ i la forma d'aorist $\pi\rho\omicron\acute{\epsilon}\lambda\omicron\iota\tau\omicron$ que apareix en aquest pas.

En suma, PdV a l'emprar *sostienen* elimina el sentit filosòfic de $\pi\rho\omicron\acute{\epsilon}\lambda\omicron\iota\tau\omicron$ i difumina la distinció aristotèlica entre la capacitat d'elegir racionalment davant d'allò que es pot preveure (*las cosas previstas*) i la incapacitat de fer-ho davant allò que és sobtat (*las cosas*

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

súbitas), distinció així expressada en el grec aristotèlic: τὰ προφανῆ μὲν γὰρ κἂν ἐκ λογισμοῦ καὶ λόγου τις προέλοιτο, τὰ δ' ἐξαίφνης κατὰ τὴν ἕξιν.¹³

I.9.Lo1, f. (1121a2): *Quod, si contra quam decens honestumque sit dare illum contingat, moleste feret atque dolebit, moderate tamen*
dare F Lo1 L8 M R : erogare L2 Mi1 Mi6 N V

PdV: *Por lo qual, si contra lo que es conveniente e sea honesto aconteciere a él **repartir**, enojosamente lo sufrirá e dolerá, pero moderadamente* Sembla que PdV no segueix Lo1 al traduir *repartir* i no *dar*, ja que podem inferir que *repartir* prové d'haver llegit un testimoni que portava la llició *erogare*, probablement *lectio difficilior*. Així i tot, *erogare* transmet el significat de l'infinitiu ἀναλίσκειν, emprat per Aristòtil en aquest fragment amb el sentit de “gastar” o “consumir”, millor que no *dare*.

Conclusió

L'estudi dels *loci critici* de la *nova translatio* de Bruni en relació amb la traducció del príncep de Viana ens ha fet descartar la possibilitat que el manuscrit Lo1 siga el model llatí de la versió arromançada, perquè dels nou passatges analitzats PdV se separa de la llició de Lo1 en vuit ocasions. A més, cal recordar que dos dels vuit *loci* en què se separa palesen la dependència de PdV respecte a la *Sententia libri ethicorum* de Tomàs d'Aquino.

Per tant, hem de continuar la recerca del model de PdV en una altra direcció, potser en la traçada pels còdexs milanesos com el Mi1, Mi6 i Mi8. La possibilitat que Angelo Decembrio ajudara el príncep de Viana en l'arromançament incideix en la hipòtesi que algun manuscrit d'origen milanés arribara a Nàpols de la mà de l'humanista llombard i que servira de testimoni base sobre el qual pogueren treballar conjuntament.

No podem tanmateix descartar la hipòtesi que ambdós revisaren la traducció després de la mort del Magnànim, amb un testimoni diferent procedent d'una altra família i conservat a l'illa de Sicília, on encara avui es custodia un dels manuscrits més valuosos

¹³ ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics* (ed.: J. Bywater). Oxford: Clarendon Press, 1894, 1117a, 19-21.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

de la *nova translatio*: el ms. XXV, F, 10 de la Biblioteca Comunale de Monreale (M).¹⁴ Aquest còdex preserva les correccions autògrafes del mateix Brunni, nogensmenys, el nostre estudi de nou passatges també el descarta com a model de l'arromançament de Carles d'Aragó. Corroborem així les investigacions de Montserrat Jiménez que ja havia assenyalat, a partir del fet de la inclusió de la *praefatio* a Martín V en l'arromançament i la seua absència en F i M, que PdV no depenia d'un còdex derivat de les primeres còpies de la *nova translatio*.¹⁵

Una última pista: un altre home de "reverenda lletradura" i amb connexió napolitana que revisà la traducció llatina de la *Nicomaquea* fou Gianozzo Manetti. El florentí posseïa un altre manuscrit de la *nova translatio* sense *praefatio*, a saber, el *Palatino Latino* 1013 de la Biblioteca Vaticana, i gaudí fins la seua mort, escaiguda a Nàpols el 1459, de la liberalitat i hospitalitat d'Enyego d'Àvalos.¹⁶ Cal continuar la recerca.

Fonts

ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics* (ed.: J. Bywater). Oxford: Clarendon Press, 1894.

TOMÁS DE AQUINO. *Sententia Libri Ethicorum* (ed.: R. A. Gauthier). Roma: Iussu Leonis XII P.M. edita, Romae ad Sanctae Sabinae, 1969.

Obres citades

ARENAS, F. «Hacia el margen ético: Gabriel Altadell y un manuscrito ¿medieval? británico de la *Ética Nicomáquea* de Aristóteles». In: *Estudios clásicos*, 121, 2002, pp. 73-86.

¹⁴ JIMÉNEZ, M. «El valor de un testimonio de autor: la versión latina de Leonardo Brunni de la *Ética nicomáquea* en el ms. XXV F 10 de la Biblioteca Comunale Santa Maria la Nuova de Monreale». In: *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 32, 2012, pp. 121-144.

¹⁵ JIMÉNEZ, M. «Algunas notas críticas para la edición de la versión latina de la *Ética aristotélica* de Leonardo Brunni y la versión castellana de Carlos de Aragón». In: *Estudios clásicos*, 151, 2017, p. 168.

¹⁶ SOLER, A. *Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. I, op. cit., p. 233.

Ricardo da COSTA (org.). *Mirabilia Journal* 36 (2023/1)
Rhythms, expressions, and representations of the body. From the Ancient World to the Baroque
Ritmes, expressions i representacions del cos. Del Món Antic al Barroc
Ritmos, expresiones y representaciones del cuerpo. Del Mundo Antiguo al Barroco
Ritmos, expressões e representações do corpo. Do Mundo Antigo ao Barroco

Jan-Jun 2023
ISSN 1676-5818

- CABRÉ, M. «Como por los márgenes del libro verá vuestra alteza: la presencia del entorno alfonsí en la traducción de la *Ética* de Carlos de Viana». In: *Actas del VIII Congreso Internacional de la AHLM*, Santander, Consejería de Cultura-AHLM, 1999.
- FERNÁNDEZ, J. «Carlos de Aragón, Príncipe de Viana y su traducción de la *Ética Nicomaquea*». In: *Alazet. Revista de Filología*, 14, 2002, pp. 223-232.
- HEUSCH, C. «La morale du Prince Charles de Viana». In: *Atalaya*, 4, 1996, pp. 93-226.
- JIMÉNEZ, M. «El valor de un testimonio de autor: la versión latina de Leonardo Bruni de la *Ética nicomaquea* en el ms. XXV F 10 de la Biblioteca Comunale Santa Maria la Nuova de Monreale». In: *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 32, 2012, pp. 121-144.
- JIMÉNEZ, M. «Algunas notas críticas para la edición de la versión latina de la *Ética aristotélica* de Leonardo Bruni y la versión castellana de Carlos de Aragón». In: *Estudios clásicos*, 151, 2017, pp. 153-174.
- SOLER, A. *Enyego d'Àvalos i el Nàpols alfonsí. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. I. València/Barcelona: Institució Alfons el Magnànim/Institut d'Estudis Catalans/Universitat de València, 2017a.
- SOLER, A. *Les fonts literàries de la novel·la. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «curial e Güelfa»*, vol. II. València/Barcelona: Institució Alfons el Magnànim/Institut d'Estudis Catalans/Universitat de València, 2017b.